

ESTE SAQLAWDÍN TÚRLERİ HÁM AYRIM ÓZGESHELİKLERİ

Tajibay Saparbaev

Ájiniyaz atındağı NMPI Pedagogika kafedrası professor w.w.a.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14606229>

Annotaciya. İlimiy maqalada úlkenlerdiń hám balalardıń este saqlaw ózgeshelikleri, este saqlawdıń túrleri, mektep oqıwshılarınıń oqıw materiýallarıń este saqlawdıń psixologiyalıq-pedagogikalıq tárepleri óz sáwleleniwlerin tapqan.

Tayanış túsinikler: Este saqlaw, tákrarlaw, tez umıtw, mektep oqıwshıları, muǵallım, oqıw materiýalları, ayırım ózgeshelikler, tez este saqlaw, kóz aldına elesletiw.

TYPES OF MEMORIZATION AND SOME DIFFERENCES

Abstract. The scientific article presents the differences in memory of adults and children, types of memorization, psychological and pedagogical aspects of memorizing learning materials by schoolchildren.

Keywords: Memory, repetition, quick memorization, memory, schoolchildren, teacher, learning materials, some differences, quick memorization, visualizing.

ВИДЫ ПАМЯТИ И НЕКОТОРЫЕ ОТЛИЧИЯ

Аннотация. В научной статье выявлены различия в запоминании взрослых и детей, типы запоминания, психолого-педагогические аспекты запоминания литературного материала школьников.

Ключевые слова: Запоминать, повторять, запоминать, запоминать, школьники, учитель, материалы для чтения, некоторые различия, быстро запоминать, доводить до ума.

Este saqlawdıń jemisli bolıwı kópshilik jaǵdayda adamnıń jigerlilik sıpatlarınan da ǵárezli boladı. Jigersizlik jalqaw hám uzaq dawam etetuǵın jigerlilik jaǵınan kúsh jumsawǵa uqıpsız adamlar bárqulla ústúrtiń jáne jaman este saqlaydı. Solay etip este saqlaw shaxstıń ózgeshelikleri menen baylanıslı boladı. Adam óz xızmetinde aldına qoyatuǵın maqsetlerge hám wazıypalarǵa tiykarlana otırıp, óz este saqlawınıń processlerin sanalı túrde tártipke saladı jáne basqarıp baradı.

Este saqlaw - bul, qáde bolǵanıday-aq jańa-nárseni adamnıń sanasında bar nárse menen baylanıstırıw boladı. Oqıw materialın este saqlap qalıw - bul onı burıńǵı bilimler menen baylanıstırıw degen sóz, sırt el sózin este saqlap qalıw - onı tiyisli bir túsinik penen baylanıstırıw degen sóz boladı.

Biziń sanamızda sáwlelengen hám biziń yadımızda bekkemlenip qalǵan ayırım waqıyalardıń, faktlerdiń, zatlardıń yamasa qubılıslardıń arasındaǵı baylanısı associaciya dep ataydı.

Mine, usı baylanıslarsız yamasa Associaciylarsız adamnıń normal túrdegi psixikalıq xızmeti, sonıń ishinde yadtıń xızmeti múmkin bolmaydı. Associativlik baylansınıń túpki máńisi sonnan ibarat, sanada usı baylanısınıń basqa elementiniń payda bolıwın da keltirip shıǵaradı. Men bir adamnıń familiyasın esitiwden-aq meniń sanama onıń obrazı payda boladı. Men «the table, «degen anglichan sózin oqıyman hám «stol» túsinigi esime túsedı. Associativlik processler haqıyqatlıqtıń hár qıylı qubılısların belgili bir-baylanısqa hám izbe-izlikte kóz aldına keltiriwdi de támiyinleydi. Associaciylar yamasa baylanıslar túrli-túrli boladı. Bárinen de burın ápiwayı hám quramalı Associacyalardı ayırıp shıǵarıw lazım. Egerde adam qanday da bir zatlardı keńislikte biri-birine jaqsı ornalasqan halında yamasa waqıt jaǵınan tikkeley biri-biriniń izinen dawam etetuǵın hadiyseni esine túsirse, onda olardıń arasında Associacyalar sırt el sózlerin, alfavitti, kóbeytiw tablicanı yadlap alǵan waqıtta payda boladı. Turmısta este saqlaw tarawında ádewir daralıq, ayırmashılıqlardı baqlawǵa boladı. Adam neni tabıslıraq este saqlaytuǵına hám onı qalayınsha este saqlawdı abzal kóretuǵına qaray este saqlawdıń hár qıylı túrlerin ayırıp shıǵaradı. Birinshiden, adamlar hár qıylı materialdı túrlishe este saqlaydı.

Birewler kartinalardı, - álbette, zatlardı, reńlerdi, seslerdi eń jaqsı este saqlaydı. *Bul este saqlawdıń kórgizbeli obrazlıq túriniń wákilleri boladı.* Basqa birewler pikirlerdi hám ses anıqlamaların, túsiniklerdi, formulalardı hám t.b. jaqsı este saqlaydı.

Bul este saqlawdıń sóylem - logikalıq túriniń wákilleri boladı. Úshinshi birewler kórgizbeli - obrazdı materialdı da sóylem logikalıq materialdı da birdey jaqsı este saqlaydı. Bul este saqlawdıń garmonikalıq túriniń wákilleri boladı. Ekinshiden, adamlar hár qıylı usıllar menen este saqlawdı abzal kóredi.

Mine usı kóz — qarastan tiykarǵı analizatorlardıń este saqlaw processine qatnasıw dárejesine qaray este saqlawdıń hár qıylı túrlerin kóriw, *esitiw, háreket etiwshi hám aralas kóriw*— esitiw, kóriw — háreket etiwshi hám esitiw háreket etiwshi túrlerin ayırıp shıǵaradı. Bir adamlar kóriw, basqa birewler esitiw arqalı, úshinshi birewler háreket etiwshi sezimlerdiń járdemi menen, tórtinshi birewler kombinaciyalanǵan usıl menen jaqsı este saqlaydı. Sonday-aq, mektep oqıwshıların baqlay otırıp, birewleri oqıw materialın ishinen oqıw arqalı basqa birewleri dawıslap oqıw yamasa muǵallimniń sózlerin tınlaw arqalı tabıslı este saqlaytuǵının, úshinshi birewleri este saqlaw ushın jazıwdı qollanatuǵının kóriwge boladı. Este saqlawdıń aralas tipi eń kóp taraǵan boladı. Este saqlawdıń «sap» tipleri siyrek ushırasadı.

Este saqlawdıń kórgizbeli — obrazlı tipiniń bolıwı birinshi signal sistemasınıń belgili dárejede basımlıǵınan, sóylem logikalıq túriniń bolıwı ekinshi signal sistemasınıń basımlıǵınan, gormonikalıq túriniń bolıwı eki signal sistemasınıń salmaqlılıǵınan kelip shıǵadı. Eń aqırında adamnıń este saqlawında onda este saqlawdı ayırım processleri qanshama rawalanǵanına qaray sıpatlawǵa boladı. Egerde adam: 1. Este tez saqlawdı. 2. Este tıyanaqlı saqlawdı. 3. Sarras eske

túsiriwi hám 4. Este saqlawdıń tayar ekenligi menen ózgeshelenip tursa, biz ol adamnıń este saqlawı jaqsı eken, deymiz. Este saqlawdıń tayarlıǵı degende sol payıtta zárúr nárseni eske túsire alıw uqıbın (bunı este saqlaw zapaslarınan shıǵarıp alıw dep te ataydı), yaǵnıy ekinshi signal sistemasınıń signallarınıń (basqa adamlardıń sóz benen qoshametlewiniń yamasa ishten ózine ózi búyırıq beriwdiń) tási astında kerekli baylanıslardı tez «tiriltiwdi» túsinedi.

Tez este saqlay biletuǵın da, uzaq waqıt este saqlaytuǵın da, sarras eske túsire alatuǵın da, eń zárúr payıttıń ózinde eske túsire alatuǵın da adamlar bárqulla ushırasa bermeydi. Bul hár qıylı material jóninde hár qıylı adamnıń qızıǵıwshılıqlarına, onıń kásibine qaray júz beredi. Birewler bet - álpetti tez hám anıq matematikalıq materialdı gúńgirt este tutadı, basqalardı muzikanı jaqsı túrmıstaǵı nárselerdi gúńgirt este saqlaw sıpatlaydı hám t.b. Este saqlawdıń eń kóp tarqalǵan tipologiyası este saqlawdıń tezligi hám yadta saqlawdıń tıyanaqlılıǵın ba h a l a w menen baylanıslı boladı. Tez este saqlawdı hám tıyanaqlı yadta saqlawdı biriktiriw eń qolaylı boladı. Mektep oqıwshıları arasında sabaqlıqtıń bólimin bir ret oqıwdan yamasa muǵallımniń túsindiriwın dıqqat penen tınlawdıń ózi aq materialdı este saqlaw ushın jetkilikli bolatuǵın balalar jiyi-jiyi ushırasıp turadı. Bundayda usı balalar yadlap alǵan nársesin tek este saqlap ǵana qalmastan, onı uzaq waqıt yadında da saqlaydı, onı ańsat hám tolıq eske túsiredi. Úyrengen nársesin tez este saqlaytuǵın hám uzaq waqıt yadında saqlaytuǵın mektep oqıwshıları basqa oqıwshılardıń arasında bilimlerdi ózlestirip alıwdaǵı tabısları menen ajıralıp turadı. Muǵallımge oqıw materialnıń áste — aqırın este saqlaytuǵın, biraq, úyrenip alǵan nársesin uzaq waqıt yadında saqlaytuǵın mektep oqıwshıları menen de jumıs júrgiziwge tuwra keledi. Bunday mektep oqıwshılardıń oqıw materialnıń aktiv tákirarlaw jolı menen úyretip alıwǵa, hár qıylı usıllardı qollawǵa: tákirarlawǵa, oqıwǵa, esitkenin jazıp alıwǵa súwret salıwǵa, kórgizbeli qurallardı súyeniwge hám t.b. qoshametlewi tiyis. Qayta — qayta tákirarlawlar nátiyjesinde bekkemlenip qalǵan oqıw materialı usı mektep oqıwshılarınıń yadında tap tez este saqlaytuǵın oqıwshılardaǵı sıyaqlı uzaq waqıt hám tıyanaqlı saqlanıp qaladı.

Oqıwshılardıń arasında oqıw materialnı tez este saqlaytuǵın, biraq, úyrenip alǵan nársesin sonshama tez umıtıp ketetuǵın balalar da ushırasadı. Olar ádette eki — úsh kún ótkennen soń bekkemlengen materialdı gúńgirt, tolıq hám anıq emes túrinde eske túsiredi. Bunday mektep oqıwshılarında bárinen de burın uzaq este saqlawǵa baǵdarlanıwshılıqtı, ótilgendi belgili bir waqıttan soń óz betinshe tákirarlawǵa ádetleniwshilikti tárbiyalap shıǵarıw zárúr, olardı mudamı tekserip, qadaǵalap barıw tiyis. Jańa materialdı ózlestirgen waqıtta oqıwshılardıń ótkendegi bilimlerden qaysısı jańa material menen baylanıslı bolsa, sonı tákirarlaw boyınsha jeke tapsırmalar beriw lazım. Oqıw materialnıń áste - aqırın este saqlaw hám onı tez umıtıp jiberiw eń qıyın jaǵday boladı. Geypara balalar materialdı úyreniwge kóp waqıt hám kúsh jumsasa da, onı anıq eske túsire almaydı hám tez umıtıp jiberedi. Olardıń este saqlawı onshama nátiyjeli bolmawı hár qıylı sebepler menen túsindiriledi. Qáde bolǵanıday-aq, este gúńgirt saqlaw sabaqlarǵa jiyi-jiyi kelmey

qalatuğın oqıw tapsırmaların sistemalı túrde orınlamaytuğın, este saqlaw usılların qollana bilmeytuğın mektep oqıwshılarında baqlanadı. Bul balalarğa mudamı járdem beriw, olardı maqsetke muwapıq bilim iyelewge shıdamlılıq penen úyretiw zárúr. Tiyisli jumıs júrgizilgen jağdayda olarda este saqlaw hám eske túsiriw processleri anağurlım jaqsılanıp ketedi.

Este saqlawdıń onsha nátiyjeli bolmawı awırıwırlardan, qattı, asa sharshawdıń saldarınan kelip shıǵadı. Bunday balalarğa jeke tálim beriwden hám úyreniwde tikkeley járdem kórsetiwden tisqari arnawlı rejim: oqıw xızmeti menen dem alıwdı almasırtıp turıw, oqıw tapsırmaların aqılǵa muwapıq bólistirip beriw hám t.b. zárúr boladı. Este saqlawdıń kittay nátiyjeleri oǵada jiyi-jiyi oqıwshılardıń jaman yadına emes, al jaman este saqlawına baylanıslı boladı. Egerde oqıwshı sabaqta alań bolıp otırsa yamasa kúni menen jumıs islewge ádetlenbegen bolsa, ol oqıw materialın jaman qabıl etedi, demek ol hesh nárseni este saqlay almaydı. Oqıwshınıń dıqqatlı bolmawı yamasa dıqqatnıń jetkiliksiz bolıwı — jaman este saqlawdıń eń áhmiyetli sebepleriniń biri boladı. Bala tuwılǵannan soń shama menen tórt ayǵa qaraǵanda onda obrazlı este saqlawdıń algashqı forması tanıs júzlerdi hám zatlardı ańǵarıw júz bere baslaydı. Bir jastan úsh jasqa shekem erkin emes túrde este saqlaw uqıbı rawajlanadı. Balalar 3—4 jasar waqtınan baslap, birinshiden, qanday da bir zatlardı, háreketlerdi, sózlerdi sanalı túrde este saqlawdı talap etetuğın oynılarǵa aktiv qatnasıwǵa baylanıslı hám ekinshiden, mektepke shekemgi jastaǵı balalardı ózine ózi xızmet etiw hám egedelerdiń kórsetpelerin jáne tapsırmaların orınlaw boyınsha qolınan keletuğın miynetti islewge áste-aqırın tartıw menen baylanıslı erkin túrde este saqlay baslaydı.

Mektepke shekemgi jastaǵı balalarǵa tek túsınbey este tutıw tán boladı dep esaplaw qáte.

Kerisinshe, olarǵa túsınip este saqlaw anağurlım xarakterli boladı, qanday da bir nárseni este saqlawdan burın balalar ózlerinen ne talap etiletuğının túsınip alıwǵa umtıladı. Olar túsınbey este saqlawdı tek materialdı túsiniwdi hám ańǵarıwdı qıynalıp qalǵan jağdayda ǵana qollanadı.

Mektepke shekemgi jasta sóylew logikalıq este saqlaw ele hálsiz rawajlanǵan boladı, kórgizbeli obrazlı hám emocionallıq este saqlaw tiykarǵı áhmiyetke iye boladı. Mektepke barıwına baylanıslı este saqlawdıń ádewir nárselerde qayta qurılıwı hám rawajlanıwı júz beredi. Este saqlaw áste—aqırın anağurlım shólkemlesken psixikalıq xızmet tárepinen anağurlım tártipke salınatuğın hám basqarılatuğın bolıp baradı. Este saqlaw processleri bargan sayın erkin processler xarakterine iye bola beredi, kishi mektep jasında kórgizbeli — obrazlı este saqlaw ele úlken áhmiyetin saqlawdı dawam etse de, sóylew — logikalıq este saqlaw áste-aqırın rawajlanıp hám jetilisip baradı. Mektepke tálim alıwǵa kirise otırıp, balalar endi erkin hám túsınip este saqlawǵa uqıplılıqlı boladı. Biraq, bul uqıplılıq olarda ele hálsiz rawajlanǵan boladı. Sonlıqtan muǵallım kishi jastaǵı mektep oqıwshılarınıń oqıw materialın erkin hám túsınip este saqlawdı úyrenip alıwına ayırıqsha dıqqat awdarıwı zárúr. Búgan atap aytqanda jana materialdı burın ózlestirilgen material menen mudamı ushlastırıp, baylanıstırıp barıw járdem beredi. Sonda jańa bilimler túsınip,

tiyisli izbe-izlilikke hám sistemada ózlestiriletuǵın boldı. Biraq, kishi jastaǵı mektep oqıwshıları Muǵallimniń járdemisiz óz betinshe bul wazıpanı orınlay almaydı.

Mektep oqıwshısında oqıw materialın yadında uzaq waqıt saqlawǵa baǵdarlanıwshılıqtı tárbiyalaw áhmiyetli, bul tek házirgi waqıtta úyrenilip atarǵan material boyınsha ǵana emes, al burın úyrenilgen material boyınsha da bilimlerdi mudamı hám sistemalı túrde tekserip barıw menen baylanıslı boladı. Mektep oqıwshılarınıń tálim alıw xızmetin shólkemlestirgen waqıtta qızıǵıwshılıqlardıń, oqıw materialına degen emocionallıq qatnastıń usı material menen aktiv túrde júrgiziletuǵın jumıstıń este saqlawǵa jasaytuǵın tásin esapqa alıw zárúr. Oqıw materialın bayanlaǵan waqıtta múmkinshiligi bolǵanınsha hár qıylı analizatorlarǵa (kóriw, esitiw hám háreket etiwshi analizatorlarǵa) kewil bóliw lazım, óytkeni bul materialdı jaqsı bekkemlewge eń qolaylı jaǵday tuwdıradı hám óytkeni hár bir klassta hár qıylı tiptegi este saqlawǵa iye bolǵan oqıwshılar ushırasadı. Mektep oqıwshıları oqıw jumısı tájiriybesin iyeley barǵan sayın este saqlawdıń aqılǵa muwapıq usılların ózleri-aq tawıp aladı, dep biypárwa qalmastan oqıwshılardı este saqlawdıń joqarında sóz etilgen aqılǵa muwapıq usılları menen sistemalı túrde tanıstırıp barıw tiyis. Qullası, muǵallım óz oqıwshılarınıń yadınıń dara ózgesheliklerin biliwi áhmiyetli boladı, bul oǵan bir jaǵınan olardıń este saqlawınıń kúshli táreplerine súyeniw, al ekinshi jaǵınan, oqıwshılar este saqlawınıń halsız táreplerin jetilistiriw boyınsha maqsetli jumıs júrgiziw múmkinshiligin beredi.

REFERENCES

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. - Т.: Ўзбекистон, 2016.
2. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб - интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятини кундалик қондаси бўлиши керак. - Т.: Ўзбекистон, 2017.
3. Davletshin M.G Umumiy psixologiya T-2002 y
4. Иванов П.И., Зуфарова М. «Умумий психология», Т., 2008
5. Karimova V.M. Psixologiya T-2002 y
6. Климов Е.А. «Общая психология», М., «Речь», 2001
7. Крутецкий В.А. Психология. (ққ тилине аўдарма Т.Сапарбаев) Нөкис 1991.

Internet saytlari:

8. www.tdpu.uz
9. www.pedagog.uz
10. www.Ziyonet.uz